

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

**Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Кафедра истории Древнего мира и Средних веков**

**Одесский археологический музей
Национальной академии наук Украины**

**Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья
Национальной академии наук Украины**

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск X

Одесса

ФЛП «А.С. Фридман»

2013

ББК 63.3(237Ук.7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.
Протокол № 6 від 26 лютого 2013 р.

Древнее Причерноморье. Выпуск X / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «А.С. Фридман», 2013. – 654 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов X Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2013 г. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, истории и археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины
ОНУ имени И.И. Мечникова

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор

Избаш-Гоцкан Т.А. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ

Руссев Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинев, Молдова)

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины
ОНУ имени И.И. Мечникова

Рецензенты:

Брумяк И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков Харьковского
национального университета имени В.Н. Каразина

Издание осуществлено при финансовой помощи Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Крава.

ISBN 978-966-96181-10-9

© Кафедра истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2013

Х. Куйбіда (Львів, Україна)

ОБРАЗ ЕПІЧНИХ ГЕРОЇВ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ

(у світлі складних прикметників)

Давньогрецька культура наскрізь пронизана образами персонажів гомерівського епосу. Більшість із них впродовж всього розвитку культури набули символічного значення. Проте характери гомерівських героїв у загальному уявленні суспільства залишаються дещо схематичними та ідеалістичними. Художньо-лінгвістичний аналіз поем Гомера, в сукупності з історичним, допомагає зрозуміти неточність усталених стереотипів, вивчити більш детальну характеристику героїв, всю складність та суперечливість їхніх характерів. Це дає нам можливість переконатися в тому, що автор епічних поем намагався зобразити персонажів своїх поем як звичайних людей, з притаманними кожному з них індивідуальними фізичними та психічними якостями.

Високій художності зображення в значній мірі сприяє широке використання Гомером складних прикметників, які стали живим втіленням висловлюваних автором думок. Саме композити як складні епітетні характеристики епічних героїв найповніше розкривають тонкощі їхніх особливостей, вдвічі образніше (внаслідок своєї двокомпонентності) передають індивідуальність кожного героя.

Образні властивості слова, однак, виявляються та актуалізуються в контексті. Низка важливих і цікавих моментів найповнішої реалізації образного потенціалу слова, який виникає у поєднанні слів певного семантичного наповнення, спостерігається в мінімальному контексті¹.

Синтаксична сполучуваність прикметника на синтагматичному рівні веде до утворення словосполучення, яке і є мінімальним контекстом для його складових частин. Для прикметника як певного граматичного класу слів властива синтаксична сполучуваність з іменником² та певні семантичні реляції³ – об'єкт і його властивість.

Оскільки образ людини в різних її постах в епічних поемах Гомера супроводжується великою кількістю епітетів, то метою даної статті є дослідження характеристик героїв, виражених складними прикметниками на основі поем Гомера “Іліада” та “Одіссея”.

Гостинний, комунікабельний, відкритий, надміру цікавий, запальний, інколи сумний у душі, з проникливим розумом та пристрасно до пригод – таким постає перед нами герой у гомерівському епосі. Надаючи своїй долі особливого значення, він перетворює її в оригінальну пригоду, достойну епічної поеми⁴. На фоні всіх складних перипетій, описаних епічними поемами, автор звертає нашу увагу власне на проблему людини, її психологію, душевний стан, особистісні та

колективні протиріччя. Благородність, божественність, богоподібність – це гомерівське художнє розуміння людини (яке називають епічним⁵).

Свідченням особливого місця людини в контексті епосу Гомера є велика кількість складних прикметників, об'єднаних навколо номінацій людей. Одне з найважливіших місць серед усіх номінацій людини посідають власні імена героїв “Гіади” та “Одіссеї”. Власні назви ми поділяємо на чоловічі та жіночі імена. Проте найчастіше складними прикметниками характеризуються чоловічі імена, що, очевидно, свідчить про другорядну роль жінок у сюжеті епічних поем. Отже, з усіх чоловіків епосу найбільше згадуються імена таких героїв: ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Μενέλαος, ὁ Ἀγμέμων, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἔκτωρ, ὁ Διομήδης, ὁ Τηλέμαχος.

Найбільшу кількість складних прикметників об'єднує ім'я головного героя поеми “Одіссея” – ὁ Ὀδυσσεύς, образ якого став предметом численних досліджень⁶. Прикметникові композити характеризують “носія життєвої мудрості”⁷ за багатьма ознаками, з яких найважливішими є:

а) характер і вдача героя. Отже, як писав Гомер про Одіссея: ἐπίστροφος ἦν ἀνθρώπων (О 1, 177) – він був комунікабельний (дослівно – обертася в колі людей). Ὀδυσσῆος ταλασίφρονος⁸ (І 11, 466) – терпеливого Одіссея.

Маємо також спільну згадку про Менелая та Одіссея (Μενέλαος καὶ Ὀδυσσεύς), які, будучи вождями, довго сиділи в засаді біля Трої, і там: ... εἶδον εὐκηλοὶ (О 14, 479) – спали спокійні;

б) розумові здібності: Ὀδυσῆα ποικιλομήτην⁹ (О 22, 281) – хитромудрого Одіссея; πολυμήχαν' Ὀδυσσεῖ¹⁰ (І 2, 173) – вельми розумний (винахідливий) Одіссею, Ὀδυσῆα πολύφρονα¹¹ (О 1, 83) – розумного Одіссея.

Цими характеристиками Одіссеї відкривається перед нами як хитрун з тонким розумом та легкою думкою. На відміну від інших героїв епічних поем, Одіссеї перемагає труднощі своїм інтелектом. Його ж авантюризм, як зазначає А. Лосев, – це не хитрість, а фантастика хитрості¹².

Зустрічаємо ще дві позитивно забарвлені характеристики Одіссея, виражені складними прикметниками. В одному з уривків “Одіссеї”, – це промова Афіни Паллади до головного персонажа поеми, устами якої поет висловлює свою оцінку героя: ἐπητής ἐσσι καὶ ἀρχίνοος καὶ ἐχέφρων (О 13, 332) – ти є привітний, дотепний та розсудливий;

в) психологічний стан: πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς¹³ (О 8, 97) – багатостраждальний божественний Одіссеї. Таким постійним епітетом Гомер підкреслює певну трагічність образу Одіссея¹⁴, образу великого страждальця¹⁵: οὐδὲ φυγοπτόλεμος (Ὀδυσσεύς) (О 14, 213) – (Одіссеї), який не уникає війни; Ὀδυσῆι δυσμόρφ (О 1, 49; 24, 290) – нещасному

Одіссею; λίην ἐνθῦμος (Ὀδυσσεύς) (O 13, 421) – (Одіссей) який дуже тривожиться.

г) суспільне визнання: πολύαιν' Ὀδυσσεῦ (I 9, 673) – славний Одіссею; Ὀδυσσεὺς δουρικλυτὸς (I 11, 396) – відомий списом (вкритий військовою славою) Одіссей.

Всіма переліченими складними прикметниками Гомер створив цікавий образ Одіссея, який залишився для нас символом ненаситного прагнення пізнати світ, неспокою людського духу, самозречення від багатства і слави в пошуках мудрої досконалості¹⁶.

Серед імен епічних героїв зустрічаємо номінації двох братів, синів Атрея: царя Спарти – Менелая, – ὁ Μενέλαος Ἀτρείδης та царя Мікен – Агамемнона – ὁ Ἀγαμέμνων Ἀτρείδης. Мікенський цар – старший з Атрідів, головнокомандуючий грецькими військами біля Трої, якого називали “владикою мужів” чи “пастирем народів”¹⁷. Менелай – головна зацікавлена у війні особа, честь якої прибуло захищати багато греків. Проте, автор часто характеризує цих героїв з негативного боку. Згідно з сюжетом “Іліади”, брати-герої поводять себе зухвало, зловживають своєю владою та викликають гнів Ахілла. Таким чином, означеннями братів Атрідів виступають складні прикметники такої семантики:

1) які позначають характер та вдачу: Μενέλαος... οὐ πολύμυθος οὐδ' ἄφραμρτοεπής (I 3, 214–215) – Менелай ... не є багатослівний, ані пустий балакун. Звертаючись до Агамемнона, Ахілл виявляє своє ставлення до нього: Ἀτρείδῃ κῦδιστε φιλοκτεανότατε πάντων (I 1, 122) – Атріде, славний, найкористололюбніший зі всіх;

2) суспільне визнання: Ἀτρείδης δουρικλειτὸς Μενέλαος¹⁸ (I 5, 55) – відомий своїм списом (вкритий військовою славою) Менелай, син Атрея; Ἀτρείδῃν ἐκπρέτεια (I 2, 483) – Атріда (Агамемнона) видатного.

Та деякі інші нечисленні ознаки, оскільки цим героям не належала роль найкращих воїнів троянського походу, а позиція Менелая була другорядною та незначною. Читаємо, наприклад, лайливе звертання сина Пелея до Атріда: οἶνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο (I 1, 225) – ти, захмелілий від вина, з очима собаки і серцем оленя.

Наступним розглянемо ім'я одного з центральних персонажів гомерівських епічних поем, учасника походу греків на Трою – Ахілла – ὁ Ἀχιλλεύς. Ахілл – цілісна і благородна натура, що втілює собою ту військову доблесть в розумінні стародавніх греків, яка служить ідеологічною основою всієї поеми¹⁹. Описуючи цього героя, автор з усіх епітетів, що він використовує, віддає перевагу складним прикметникам, які розкривають внутрішні якості Ахілла: Ἀχιλλεύς δοῦφρων²⁰ (I 2, 875) – мужній Ахілл, Ἀχιλλεύς ἐμμεμῶς²¹ (I 20, 284) – буйний Ахілл, – фізичні якості: ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς²² (I 1, 121) – швидконогий божественний

Ахілл, – внутрішні і фізичні якості одночасно: Ἀχιλλῆα ῥηξήνορα θυμολέοντα²³ (I 7, 228) – Ахілла відважного, який знищує ворогів;

- та інші ознаки: Ἀχιλλεὺς δουρικλυτὸς (I 21, 233) – славний списом Ахілл, Ἀχιλλῆα πολίλορθον (I 8, 372) – Ахілла, руйнівника міст.

Отже, композитними прикметниками Гомер звертає особливу увагу на образ Ахілла як сильного фізичними та внутрішніми якостями мужа та воїна. Композити, пов'язані з іменем Ахілла, несуть здебільшого позитивну оцінку.

Троянський герой Гектор в епічних поемах вважається “символом непорушності Трої”²⁴. Він володіє високим почуттям честі, користується загальною повагою і любов'ю²⁵. Протягом всієї “Іліади” автор зображає Гектора відповідальним, готовим до самопожертви заради безпеки троянських жінок і дітей. Проте зі складних прикметників Гомер застосовує щодо героя традиційні означення, які приписуються й іншим героям.

Гомерівські композити характеризують одного з найхоробріших захисників Трої за такими ознаками:

а) фізичним станом: Ἔκτορος ἰπποδάμοιο²⁶ (I 7, 38) – Гектора, приборкуючого коней;

б) видом діяльності: μέγας κορυθαίολος Ἔκτωρ (I 2, 816)²⁷ – могутній потрясаючий шоломом Гектор;

в) психологічним станом. Традиційне уявлення про гомерівського героя Гектора виражається в таких якостях: принциповість (основний принцип – боротьба за батьківщину), героїзм, непорушна сила²⁸. Проте доля цього героя викликає жаль та співчуття, і це неодноразово виражається словами його дружини Андромахи: σὺ τ' ἐγὼ τε δυσάμμοροι (I 22, 485; 24, 727) – ти і я нещасливі;

г) положенням: Ἔκτορα προπρηνέα (I 24, 18) – розпростертого Гектора (мається на увазі тіло померлого Гектора).

Ім'я наступного героя Діомеда – ὁ Διομήδης, який ще позначається як ὁ Τυδείδης (син Тідея), згадується у сполученні з композитними епітетами, які підкреслюють мужню і витривалу вдачу героя: Διομήδεος ἰπποδάμοιο²⁹ (I 5, 415) – Діомеда, приборкуючого коней; ὑπερφιάλον Διομήδεα (I 5, 881) – надзвичайно могутнього Діомеда; Τυδείδης μενεπτόλεμος (I 19, 48) – стійкий у битві син Тідея.

Підкреслені також інтелектуальні властивості: δαΐφρων Τυδέος υἱὸς³⁰ (I 5, 881) – розумний син Тідея.

В “Одіссеї” живо описана особистість Телемаха, в образі якого греки могли вбачати характерний для того часу тип ідеального юнака – “ефеба”³¹.

Ὁ Τηλέμαχος – спокійний, добродійний, люблячий своїх батьків і патріотично налаштований юнак³². У сполученні з іменем сина Одіссея

виступають композити, які характеризують: – його поведінку. З одного боку, при зустрічі з Менелаєм Гомер устами Несторіда відмічає скромність Телемаха: *σαόφρων ἐστί, νεμεσῶται δ' ἐνὶ θυμῷ* (О 4, 158) – він є скромний, у душі стидається. З другого боку, автор устами женихів підкреслює його “відважну” багатослівність: *οὐ τινα δείδιμεν... οὐτ' οὐδὲν Τηλέμαχον... πολύμυθον* (О 2, 200) – ми не боїмося нікого, ані багатослівного Телемаха;

- психологічний стан, виражений композитом у суперлятиві – *κακοξεινώτερος*, який не безпосередньо сполучається з іменем *Τηλέμαχος*, але стосується саме його: *Τηλέμαχ', οὐ τις σεῖο κακοξεινώτερος ἄλλος* (О 20, 376) – Телемаху (іронічно говорять женихи), немає нікого нещаснішого серед своїх гостей, ніж ти;

- зовнішній вигляд, чим підкреслюється його божественне походження: *Τηλέμαχος θεοειδής*³³ (О 1, 113) – богоподібний Телемах.

Складні прикметники, які сполучаються з власними іменами гомерівських героїв і є їх епітетною характеристикою, викликають особливе зацікавлення у дослідників³⁴. Адже такі композити характеризують героїв за основними якостями – як воїна: *Ἀχιλλῆα ῥηξήνορα, Διομήδεος ἱπποδάμοιο, δουρικλειτὸς Μενέλαος, πτολίπορθος Ὀδυσσεύς*, *Ἔκτορι χαλκοκορυστῆ* та ін., як порадника: *Ὀδυσῆα ποικιλομήτην, Ὀδυσσῆος ταλασίφρονος*, як нащадка богів: *Τηλέμαχος θεοειδής*.

Отже, у своїх поемах Гомер створює, як ми бачимо, надзвичайно величний світ епічних героїв. Вони постають перед нами благородними, красивими (навіть “богоподібними”), мужніми. Їхні внутрішні і фізичні дані (з подвійною образністю описані складними прикметниками), начебто перевищують звичайні людські можливості. Як зазначає англійський вчений Робін Лейн Фокс, поеми описують світ героїв, які не подібні на смертних людей епохи, коли жив сам Гомер³⁵.

Проте, не зважаючи на властиву для епічного стилю перевагу загального над індивідуальним, Гомер за допомогою складних прикметників зумів підкреслити також абсолютну індивідуальність образу кожного зі своїх героїв.

¹ Давиденко Н.Д. Слово в контексті // Українське мовознавство. – К., 1982. – Вип. 10. – С. 73.

² Левицький В.В. Семасіологія. – Вінниця, 2006. – С. 193.

³ Кобозева І.М. Лингвистическая семантика. – М., 2000. – С. 135.

⁴ Фор П. Повседневная жизнь Греции во времена троянской войны. – М., 2004. – С. 60.

⁵ Лосев А.Ф. История античной эстетики (ранняя классика). – М., 2000. – С. 214.

- ⁶ Тамм Эпп. О некоторых особенностях образа Одиссея как трагического героя, Проблемы античной и зарубежной литературы: миф и реальность. – Tartu, 1982. – С. 5–12; Тахо-Годи А.А. “Одиссея” и ее художественно-эстетический смысл // Гомер. Одиссея. – М., 1982. – С. 306–321.
- ⁷ Радциг С.И. История древнегреческой литературы: Учебник. 5-е изд. – М., 1982. – С. 62.
- ⁸ (О 1, 87), (О 1, 129), (О 3, 84), (О 4, 241), (О 4, 270), (О 17, 34), (О 17, 114), (О 17, 292) та ін.
- ⁹ (І 11, 482), (О 3, 163), (О 7, 168), (О 22, 115), (О 22, 202).
- ¹⁰ (І 4, 358), (І 8, 93), (І 9, 308), (І 9, 624), (І 10, 144), (І 23, 723), (О 5, 203) та ін.
- ¹¹ (О 14, 424), (О 20, 239), (О 20, 329), (О 21, 204).
- ¹² Лосев А.Ф. Гомер. – М., 2006. – С. 294.
- ¹³ (І 9, 676), (І 10, 248), (І 23, 279), (О 5, 171), (О 5, 354), (О 5, 486) та ін.
- ¹⁴ Тамм Эпп. Указ. соч. – С. 5–12.
- ¹⁵ Лосев А.Ф. Указ. соч. – С. 292.
- ¹⁶ Тахо-Годи А.А. Указ. соч. – С. 321.
- ¹⁷ Радциг С.И. Указ. соч. – С. 63.
- ¹⁸ (І 5, 578), (І 10, 230), (О 15, 52), (О 17, 116), (О 17, 147).
- ¹⁹ Радциг С.И. Указ. соч. – С. 61.
- ²⁰ (І 11, 791), (І 11, 839), (І 17, 654), (І 18, 30).
- ²¹ (І 20, 442).
- ²² (І 2, 688), (І 6, 423), (І 11, 599), (І 16, 5), (І 18, 181), (І 20, 177), (І 20, 413), (І 20, 445) та ін.
- ²³ (І 13, 324), (І 16, 146), (І 16, 575), (О 4, 5).
- ²⁴ Гордезиани Р.В. Проблема единства и формирования гомеровского эпоса (на грузинском языке). Автореф. дис. ... доктор. филол. наук. – Тбилиси, 1974. – С. 10.
- ²⁵ Радциг С. И. Указ. соч. – С. 61.
- ²⁶ (І 16, 717), (І 22, 161), (І 22, 211), (І 24, 804).
- ²⁷ (І 3, 83), (І 3, 324), (І 5, 680), (І 5, 689), (І 6, 116), (І 6, 263), (І 6, 342), (І 6, 359) та ін.
- ²⁸ Лосев А.Ф. Указ. соч. – С. 289.
- ²⁹ (І 5, 781), (І 5, 849), (І 7, 404), (І 8, 194), (І 9, 51), (І 9, 711), (І 9, 51), (О 3, 181).
- ³⁰ (І 5, 277), (І 8, 152).
- ³¹ Радциг С.И. Указ. соч. – С. 64–65.
- ³² Лосев А.Ф. Указ. соч. – С. 300.
- ³³ (О 3, 343), (О 14, 173), (О 16, 20), (О 17, 328), (О 17, 391).
- ³⁴ Шталь И.В. Принципы распределения эпитета в гомеровском эпосе (К типологии художественного мышления) // Фольклор. Поэтическая культура. – М., 1977. – С. 172–192.
- ³⁵ Fox Robert Lane. The Classical world: an epic history from Homer to Hadrian. – L., 2005. – P. 16.